

Vad står på spel?

Om finansiering, folkhälsa och synen på mål och medel i det civila samhället

Johan Hvenmark, Ebba Henrekson

Johan Hvenmark, docent, Institutionen för socialvetenskap, Ersta Sköndal Bräcke Högskola.

E-post: johan.hvenmark@esh.se

Ebba Henrekson, doktorand, Institutionen för socialvetenskap, Ersta Sköndal Bräcke

Högskola. E-post: ebba.henrekson@esh.se

Ofta hävdas en självklart positiv relation mellan folkhälsa och civilsamhälle. Vi menar att detta inte är givet. Många ideella organisationer har en lång tradition av att tjäna pengar på spel och lotterier, något som historiskt också har uppmuntrats av staten. Sedan slutet av 1980-talet har dock spelandets negativa konsekvenser uppmärksamats allt flitigare. I denna artikel diskuteras vi hur man i de ideella organisationer där spel- och lotteriintäkter har betydelse hanterar det dilemma som tycks uppstå i och med att spelberoende blivit ett folkhälsoproblem samtidigt som organisationerna ifråga kan ha få eller inga alternativa intäktskällor. Med material från pågående forskning exemplifieras hur denna situation ytterst kan handla om gränsdragningar och hur man väljer att se på och legitimera relationen mellan mål och medel.

A positive relationship between public health and civil society is often taken for granted. We oppose this assumption. Many civil society organizations have traditionally earned revenues on gambling, a practice that also has been encouraged by the state. However, the more negative aspects of gambling have, since the late 1980s, been given increased attention. In this article, we discuss how civil society organizations, for which gambling revenues are crucial, handle the dilemma that emerges as gambling addiction becomes a public health problem and the organizations in question fail to find alternative revenue sources. With material from ongoing research, we demonstrate how this situation may relate to boundary work concerning gambling and how the relationship between means and ends is construed and legitimized.

Introduktion

För många råder en självklar positiv relation mellan folkhälsa och det civila samhället. Så här uttrycks detta till exempel i en regeringsproposition från 2018 (Prop. 2017/18, s. 249):

“Civilsamhällets insatser spänner över ett brett fält, från kvinnojourer och an-

dra organisationer som stöder utsatta till organisationer som skapar en meningsfull fritid för människor i alla åldrar. Samtliga dessa typer av organisationer gör insatser som är viktiga ur ett folkhälsoperspektiv.”

Liknande formuleringar finns även bland civilsamhällets egna organisa-

tioner.¹ I Riksidrottsförbundets ideologiska dokument "Idrotten vill" (www.rf.se) beskrivs till exempel denna positiva relation på följande sätt:

"Kroppen är skapad för aktivitet. Idrott är fysisk aktivitet. Därför är idrott bra och utvecklande för oss människor. Genom idrottsverksamheten tränar vi och utvecklar kroppen så att vi mår bra och kan prestera mer såväl på idrottsbanan som i vardagen. Idrotten har på så sätt stor betydelse för folkhälsan." (s. 3)

Men, är det här alltid så självklart? Vi menar att det inte är det. Inte minst därför att civilsamhället rymmer en stor och brokig skara av framför allt föreningar men också stiftelser som ägnar sig åt en mängd olika saker (cf. Wijkström & Lundström, 2002). I det följande närmar vi oss temat om civilsamhälle och folkhälsa genom ett övergripande intresse för ideella organisationers finansiering och hur man i dessa organisationer ser på relationen mellan den egna verksamhetens mål och de medel som används för att nå dessa mål. Mer specifikt fokuserar vi här vårt intresse mot de många ideella organisationer där intäkter från spel och lotterier idag utgör en viktig eller till och med mycket viktig intäktskälla.

*Pengar behövs alltid,
frågan är bara var de kommer ifrån?*

Alla organisationer behöver resurser. Hur dessa ser ut och hur de anskaffas skiljer sig dock åt. Vad gäller monetära medel kan det förenklat konstateras att

medan myndigheter ges statliga anslag lever företag antingen på sin förmåga att generera vinst eller på pengar som deras ägare skjuter till. För många ideella organisationer, bland vilka föreningsformen dominerar i Sverige (cf. Lundström & Svedberg, 2003), är istället medlemsavgifter ofta en central intäktskälla. Samtidigt som insamlingar och gåvor är viktigt för vissa av dessa organisationer är offentliga bidrag eller överskott från olika typer av kommersiella verksamheter helt avgörande för andra (Wijkström & Einarsson, 2006). Med bäring på det senare intresserar vi oss här alltså särskilt för intäkter från spel och lotterier, vilket är en marknadsrelaterad intäktskälla som med statens goda minne har spelat stor roll för hur man i till exempel idrotts-, nykterhets- och arbetarrörelsen länge har valt att finansiera sina verksamheter (cf. SOU 1992:130). Men, utifrån både den svenska spelmarknadens utveckling och vad mer samtida forskningsrön visat gällande spelandets effekter för både individer och folkhälsa framstår nu spel- och lotterier som alltmer problematiska. Detta blir extra tydligt då aktörer som exempelvis Folkhälsomyndigheten numer också hävdar att spel om pengar utgör ett av flera fenomen med tydligt negativa hälsokonsekvenser. Så här skriver de på sin hemsida (www.folkhalsomyndigheten.se) angående uppdragsområdet ANDTS (alkohol, narkotika, dopning, tobak och spel):

"Folkhälsomyndigheten har flera uppdrag inom ANDTS-området. Utgångs-

¹ Nedan används exempelvis civilsamhällesorganisationer, ideella verksamheter eller liknande termer för att benämna de organisationer som återfinns i det som brukar kallas just det civila samhället eller den ideella sektorn.

punkten är att alkohol, narkotika, dopning, tobak och spel om pengar i hög grad bidrar till ohälsa.”

Att spel och lotterier på detta sätt framställs som alltmer problematiska kan även sägas utgöra ett potentiellt dilemma för de ideella organisationer vars finansiering helt eller delvis bygger på just spel- och lotteriintäkter. Här återfinns också syftet med denna artikel som är att diskutera den folkhälsorelaterade spänningen mellan mål och medel som detta dilemma kan ge upphov till.

Mot bakgrund av den svenska spelmarknadens utveckling analyserar vi i det följande hur några nyckelpersoner i en svensk ideell organisation ser på relationen mellan mål och medel och hur man där har valt att handskas med det dilemma som beskrivs ovan. I artikelns avslutande resonemang föreslår vi att kommande förändringar av den svenska spelmarknaden kan innebära att flera aktörer i civilsamhället både behöver se över sin finansiering samt fundera över hur relationen mellan mål och medel legitimeras.

Artikeln i sig är en första avrapportering från ett pågående forskningsprojekt där vi bland annat intresserar oss för strategiska överväganden gällande ideella organisationers finansiering. Centralt för detta projekts empiriska material är intervjuer med både förtroendevalda och tjänstemän på ledande positioner från vilka de antas ha övergripande förståelse för den egna organisationens ekonomi. I projektet har hittills sex personer från två organisationer intervjuats. Dessa intervjuer, som bandats och transkriberats,

var semistrukturerade till sin karaktär och varade cirka 1,5 timmar. I projektet är vi också intresserade av vad man i ideella organisationer skriver om sin ekonomi på till exempel hemsidor och i årsredovisningar, strategidokument och andra skriftliga källor. Vi använder oss också av mer offentligt tillgänglig information. Förutom vissa sekundärdata innefattar det empiriska material som redovisas nedan därför både information från olika myndigheter och ett flertal offentliga utredningar där både spel och lotterier och den svenska spelmarknaden behandlas, men också intervjuer med fyra personer från IOGT-NTO samt kongressprotokoll (1975–2017) och årsredovisningar (2010–2017) från samma organisation. Förbundet IOGT-NTO, som sedan länge är en central del av den snart 140-åriga svenska nykterhetsrörelsen, samlar idag strax under 30 000 medlemmar i cirka 450 lokal-föreningar spridda över hela landet. Utifrån en vision om ett samhälle “där alkohol och andra droger inte ska hindra människor att leva ett fritt och rikt liv” (www.iogt.se) verkar organisationen både på lokal-, regional, nationell och internationell nivå för att minska bruket av alkohol och narkotika. I årsredovisningen från 2017 anges att förbundet hade 119 anställda och intäkter på över 548 miljoner kronor.

Den svenska spelmarknaden

År 2017 omsatte, efter utbetalda spelarvinster, den reglerade svenska spelmarknaden strax över 17 miljarder kronor (www.lotteriinspektionen.se). Av detta relaterade cirka 9 miljarder

kronor till statligt ägda spel- och kasinoverksamheter, 4,5 miljarder kronor till ATG och nästan 3,5 miljarder kronor till de ideella organisationernas så kallade Rikslotterier. Under benämningen Rikslotterier har ett 20-tal olika ideella organisationer under senare år givits tillstånd att arrangera ett 40-tal olika spel och lotterier. Svenska Postkodföreningen är här dominerande då deras Postkodlotten 2017 omsatte drygt 2,1 miljarder kronor. Samma år följde i tur och ordning Folkspel (654 miljoner kronor); IOGT-NTO (292 miljoner kronor); SAP/SSU (223 miljoner kronor); och övriga anordnare, så som Cancerfonden och PRO (204 miljoner kronor). Mellan 2016 och 2017 ökade den samlade omsättningen för Svenska Postkodföreningen, IOGT-NTO och SAP/SSU medan Folkspel och övriga rikslotterier backade. Under 2017 beräknades även den icke-reglerade marknaden (internationella aktörer utan lotteritillstånd) omsätta ytterligare cirka 5,5 miljarder kronor i Sverige.

En marknad för några få

Spelmarknaden i Sverige har en lång historia av statlig intervention, vilket inleddes redan 1844 då anordnandet av spel och lotterier totalförbjöds. Ett förbud som hävdades 1897 då ett statligt penninglotteri startade. Spel på hästar och fotboll gjordes därefter lagligt 1923 respektive 1934. År 1939 infördes en förordning som öppnade för möjligheten att ansöka om tillstånd för att inom ett särskilt län anordna lotterier till förmån för välgörande, kulturella och allmännyttiga ändamål (Binde, 2014). Grundläggande i lagstiftningen

som gällt sedan 1939 har dels varit ett minimerande av risker för överdrivet spelande och dels ett skapande och skyddande av en marknad där ideella organisationers möjligheter har givits en tydlig prioritet (Ihrfors, 2007; SOU 2006:11). I och med införandet av "Lotterilagen" 1983 erbjöds ideella organisationer även möjligheten att anordna riksomfattande lotterier (SOU 1992:130). Senare reformer har ytterligare förenklat för ideella organisationer att finansiera sina verksamheter med spelintäkter. Sedan slutet av 1990-talet har framför allt framväxten av nätbaserade spel inneburit drastiska förändringar. En utveckling som drivits på av bolag som, över Internet och med servrar i utlandet, oregrerat har kunnat erbjuda spel i Sverige och på detta sätt successivt också lyckats ta allt större andelar av den svenska marknaden. Efter flera utredningar, förslag och otaliga debatter under 00-talet är det först i och med den senaste utredningen "En omreglerad spelmarknad" (SOU 2017:30) som nya reformer har kunnat föreslås. I denna utredning hävdas det, utifrån ovan nämnda förändringar, att det svenska spelmonopolet är passé. Istället förordas ett licenssystem genom vilket även kommersiella aktörer, från 2019, lagligt ska kunna arrangera spel i Sverige.

Överskott bör finansiera civilsambället

Lagstiftningen som reglerat den svenska spelmarknaden har alltså möjliggjort för många ideella organisationer, inte minst inom idrotts-, nykterhets- och arbetarrörelsen, att under lång tid och med starkt statligt stöd kunna

komplettera sin finansiering med intäkter från antingen egna eller andras spel och lotterier. En sedvänja som tydligt färgat de många offentliga utredningar som föregått alla lagreformer på spelområdet. Till exempel hävdas det i utredningen ”Vinna eller försvinna – folkrorelsernas lotterier och spel i framtiden” att eftersom “/.../ *samhällets demokratiska utveckling och välfärdsstaten kräver aktiva och fria folkrorelser*” (SOU 1992:130:159) är det också av största vikt att dessa organisationer inte fastnar i ett statligt bidragsberoende utan istället ges ökade möjligheter att tjäna egna pengar, bland annat via överskott från egna eller andras spel och lotterier. När ideella organisationer sedan har gjort praktik av denna statliga välvilja har det rört sig om allt från lokala basarer, tombolas och bingo till stora bingohallar och olika typer av rikstäckande lotteriverksamheter.

Spelproblem blir folkhälsoproblem

Även om det finns belägg långt tillbaka i historien för ett problematiskt förhållande mellan människor och spel är det relativt nytt med identifierandet och diagnostiserandet av spelproblem och -beroende (Castellani, 2000). I Sverige och flera andra europeiska länder uppmärksammades spelproblem och -beroende först mot slutet av 1980-talet (Binde, 2014). Idag klassas detta i många länder också som ett folkhälsoproblem. I januari 2018 blev även spelberoende en del av svensk socialtjänstlag, vilket innebär ett likställande med beroende av alkohol och droger och att kommuner och landsting därför också är skyldiga att

erbjuda spelberoende vård.

Folkhälsomyndigheten definierar spelproblem som att någons spelande medför negativa sociala, ekonomiska och hälsomässiga konsekvenser för personen ifråga. Enligt en rapport från samma myndighet (2016) har drygt två procent av Sveriges befolkning (ca. 165 000 personer) i åldern 16 - 84 år problem med sitt spelande. Av dessa bedöms cirka 24 000 ha allvarliga problem parallellt med att ytterligare cirka 394 000 personer anses riskera att utveckla problem i förhållande till sitt spelande. Spelproblem är idag också en psykiatrisk diagnos där många av kriterierna liknar kriterierna för alkohol- och drogerberoende. Även om individer med ett problematiskt spelande finns i alla delar av befolkningen är spelproblem vanligare inom vissa befolkningsgrupper. I rapporten ovan hävdas att problemspelande till exempel är vanligare bland män; personer med lägre inkomst, utbildning och socioekonomisk status; personer med psykisk ohälsa; personer med riskabelt hög alkoholkonsumtion; och män som utsatts för våld och hot.

I de statliga utredningar som finns på området skiftar fokus mellan de som publicerats fram till 1992 och där civilsamhällets finansiering via spel och lotterier genomgående gavs prioritet, och de som publicerats sedan år 2000 och där spelproblem och konsekvenser av ett ökat nätspelande istället satts i centrum. Utredningen ”Från Tombola till Internet” (SOU 2000:50) utgör således ett tydligt trendbrott från ett tidigare fokus där främjandet av ideella organisationers möjligheter att tjäna pengar på spel och lotterier

tonats ner till förmån för ett fokus på Internetspel, spelproblem och folkhälsa. En tendens som sedan förstärks i de tre spelutredningar som följt (SOU 2006:11; SOU 2008:124; SOU 2017:30). Parallellt med detta har även spelproblem och spel på Internet tagit allt mer plats i den allmänna debatten (Ihrfors, 2007). I och med detta fokusskifte tycks spel och lotterier gradvis tagit formen av ett potentiellt dilemma för ideella organisationer. Ett sammanhang där detta blivit extra tydligt är nykterhetsorganisationen IOGT-NTO som vi nedan använder för att exemplifiera detta dilemma men också för att visa hur man där försökt hantera detsamma.

Ett dilemma tar form

En av de personer vi har intervjuat på IOGT-NTO beskriver hur organisationen redan under 50-talet började tjäna pengar på spel genom att personer cyklade runt i Sverige och sålde lotter. Högsta vinsterna utgjordes då av bilar, vilket snabbt gjorde lotteriet populärt. Inte långt därefter skapades ett prenumerationslotteri som även det blev populärt och som under de kommande decennierna utvecklades till dagens Miljonlotteri. Sedan år 2000 har Miljonlotteriet bidragit med nära två miljarder kronor till IOGT-NTO:s arbete, vilket förstås har varit avgörande för IOGT-NTO:s mer samtida finansiering och utveckling (www.miljonlotteriet.se).

Samma person beskriver också hur den egna såväl som de många andra spel- och lotteriverksamheter som Sveriges olika folkrörelser arrangerat

länge sågs som relativt oproblematis- ka både internt, av politiker och i den allmänna debatten. Det fanns länge en öppen förväntan på att dessa organisationer skulle arrangera spel och lotterier eftersom det gav intäkter som skapade vad som ansågs vara ett hälso- samt oberoende från staten. Intervju- personen berättar att allt detta föränd- rades i och med uppmärksammandet av spelberoende under 1990-talet och det faktum att det nu även kommit att klassas som ett folkhälsoproblem. En förändring som personen hävdar även märktes internt då IOGT-NTO under samma period också började få allt fler medlemmar med egna beroende- problem, främst relaterade till alkohol men också till narkotika och spel. Det hela späddes sedan på ytterligare när det nätbaserade spelet introduce- rades. Denna kombination av händel- ser och det faktum att IOGT-NTO under samma tid också utvecklade och expanderade sin verksamhet i re- lation till de allt större summor man tjänade på sitt Miljonlotteri ledde, en- ligt samma person, fram till ett mer öppet ifrågasättande av hur man kan försvara att den största delen av orga- nisationens intäkter under många år kommit från människors spelande.

Dilemmat hanteras via en gräns och en prag- matisk insikt om medlets betydelse för målet

Från det empiriska materialet i fallet med IOGT-NTO kan vi dra slutsatsen att det internt verkar finnas en bred för- ståelse för att det finns en gräns mellan vilka typer av spel som det är ok att erbjuda och tjäna pengar på och vilka som inte är det. En av intervjuerso-

nera, med god insyn i organisationens ekonomi, uttryckte detta så här:

“Det går inte att tjäna pengar till vilket pris som helst. Varken i förhållande till våra medlemmar eller med trovärdighet i våra frågor. Sen måste man pröva det där. Det är inte så exakt var gränsen går. Men, det finns en gräns där vi också tackar nej till goda affärer.”

I samband med en diskussion om utvecklingen av Miljonlotteriet och hur detta har kommit att ifrågasättas menade en annan intervjuperson att det till i princip varje kongress under senare år har lämnats in motioner där paralleller dragits mellan spelberoende och beroende av alkohol och andra droger. Något som har föranlett motionärerna att både ifrågasätta hur bra man egentligen är på spelansvar och att föreslå att IOGT-NTO, av ideologiska skäl, inte alls bör ägna sig åt spel och lotterier. En kritik som fått denna intervjuperson att dra slutsatsen att *“/.../ just därför att vi är IOGT-NTO kan vi inte göra grejer som ligger utanför ramen.”*

Diskussionerna internt om den gräns eller ram som nämns och som man här alltså inte anser sig kunna gå bortom tycks främst manifesteras i en förhandling kring definitionen av de spelprodukter som erbjuds och den risknivå som själva spelet utgör. Denna gränsdragning handlar om att definiera spel- och lotteriprodukter som varandes antingen gröna, gula eller röda, vilket också tycks vara ett vedertaget klassificeringssystem på den svenska spelmarknaden. Grönt betyder ingen eller låg risk för spelberoende; gult att det finns en förhöjd

risk; och rött hög risk för spelberoende (SPER, 2015). I IOGT-NTO:s fall menar man sig framför allt erbjuda gröna men också några få gula produkter, vilket i förlängningen då ska betyda att det spelande man tjänar pengar på via sitt Miljonlotteri ska innebära låga risker för att utveckla ett beroende som spelare.

Denna till synes enkla uppdelning mellan ett mer harmlöst och ett farligt spelande menar vi är det sätt på vilket man inom organisationen gör frågan huruvida det är ok att tjäna pengar på spel och lotterier till något av en icke-fråga eftersom spelprodukterna i det egna sortimentet härigenom konstrueras som mer eller mindre riskfria att konsumera. Detta är vidare kanske att betrakta som ett nödvändigt neutraliserande givet den pragmatiska insikten att om man även fortsättningsvis vill kunna göra det man gör i organisationen krävs det också intäkter i paritet med det man redan tjänar på spel och lotterier. Utifrån den direkta frågan om vad som skulle hända om nuvarande spelintäkter försvann menade en av intervjupersonerna från den nationella styrelsen att det radikalt skulle

“/.../ förändra förutsättningarna för att driva vår verksamhet. Så är det ju. Den [verksamheten] spelar ju roll när man värderar det här. Om de här resurserna fanns tillgängliga på något annat sätt eller att vi inte skulle behöva de här resurserna då är det klart att /.../ fler skulle vara benägna att sätta den där ribban på en annan nivå än nu.”

I en förlängning kan detta tolkas som att man egentligen inte har sett några

rimliga alternativ till den spel- och lotteriverksamhet som man utifrån strävan att nå sina mål gradvis gjort sig alltmer beroende av. När tiderna och perspektiven sedan förändras uppstår ett behov av att rationalisera denna situation för att man varken ska behöva reducera sin verksamhet eller tappa legitimitet. Detta rationaliserande sker genom både en gränsdragning mellan det möjliga och det omöjliga och ett kontinuerligt försäkrande om att man hela tiden befinner sig på rätt sida det Rubicon man därmed skapat.

Framtida omprövanden

Den svenska spelmarknaden karaktäriseras av ett flitigt statligt intervenerande genom vilket civilsamhället särbehandlats positivt. Med referens till Ihrfors (2007, s. 164) bör det senare förstås i direkt instrumentella termer då föreningslivet både är en passiv mottagare av spelpengar samtidigt som det också fyller en disciplinerande funktion vis-à-vis spelmarknaden *"/.../ genom de värderingar de sprider. Föreningsverige visar glädjen med ett sunt leverne, den goda smaken, om vikten av att röra sig och värdet av att äta rätt."*

Att civilsamhället på detta sätt ofta förknippats med positiva värden och aktiviteter, vilka inte sällan också är relaterade till en god folkhälsa, kan med andra ord också sägas ha legitimerat och normaliserat förekomsten av spel och lotterier i denna del av samhället. Detta har förmodligen förstärkts av att det under lång tid i Sverige rått en bred enighet om att det är önskvärt att civilsamhällets organisationer upprätthåller ett oberoende i förhållande

till staten. Därför har finansiering via intäkter från spel och lotterier, istället för statliga bidrag, premierats. En ökad medvetenhet om spelberoende under 1990-talet innebar dock att förekomsten av spel och lotterier har fått en allt mer negativ klang. Inte minst då spelberoende numer även klassas som ett folkhälsoproblem.

Denna utveckling formar också ett potentiellt dilemma genom att de ideella organisationer som finansieras via spel- och lotteriintäkter kan tvingas ta ställning till om försäljningen av produkter som kan ha negativa konsekvenser för både individer och folkhälsan kan anses vara ett försvarbart medel att nyttja för att uppnå sina mål. Detta blir alltså ytterst en fråga om de egna målen ska få helga de medel som används. Vi har i denna artikel beskrivit en ideell organisation som hanterar detta dilemma genom skapandet av en gräns mellan för dem acceptabla och oacceptabla spel och ett kontinuerligt säkerställande att organisationen befinner sig på rätt sida om denna gräns. På detta sätt har organisationen kunnat skapa och upprätthålla en acceptans för sin finansiering från vissa mindre riskfyllda spel, medan högriskspel av ideologiska skäl inte går an.

Så som morgondagens spelmarknad tycks gestalta sig – med många nya aktörer, hårdnande konkurrens och kanske även ökande spelproblem – kommer sannolikt de ideella organisationer som idag har intäkter från spel och lotterier både behöva se över sin finansiering samt fundera på hur relationen mellan mål och medel legitimeras.

Referenser

- Binde, P. (2014) Gambling in Sweden: The cultural and sociopolitical context. *Addiction*, (109), 193-198. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/add.12103>
- Castellani, B. (2000) *Pathological Gambling: the making of a medical problem*. Albany, NY: SUNY Press. https://www.researchgate.net/publication/263256443_Pathological_Gambling_The_Making_of_a_Medical_Problem
- Folkhälsomyndigheten (2016) Spel om pengar och spelproblem i Sverige 2008/2009: Huvudresultat från Swelogs befolkningsstudie. Swelogs, Swedish Longitudinal Gambling Study. <https://www.folkhalsomyndigheten.se/contentassets/f097a1d6520f4c3f902d5bc71ab0da9a/r2010-23-spel-om-pengar-o-spelproblem.pdf>
- Ihrfors, R. (2007) *Spelfrossa: spelets makt och maktens spel*. Stockholm: Företagsekonomiska institutionen, Stockholms universitet. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:197708/FULLTEXT01.pdf>
- Lundström, T., & Svedberg, L. (2003). The voluntary sector in a social democratic welfare state: The case of Sweden. *Journal of Social Policy*, 32(2), 217-238. https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/E6F260DBC.A6CC625808A7694887093FC/S0047279402007006a.pdf/voluntary_sector_in_a_social_democratic_welfare_state_the_case_of_sweden.pdf
- Prop. 2017/18:249. God och jämlik hälsa - en utvecklad folkhälsopolitik. Stockholm: Socialdepartementet.
- <https://data.riksdagen.se/fil/7DFAC6CD-6BBC-476E-BB21-740C5A575867>
- SOU 1992:130. Vinna eller förlora - folkrörelsernas lotterier och spel i framtiden. Slutbetänkande av Lotteriutredningen. Stockholm: Civildepartementet.
- SOU 2000:50. Från tombola till Internet - Översyn av lotterilagstiftningen. Betänkande av Lotterilagutredningen. Stockholm: Finansdepartementet. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2000/07/sou-200050/>
- SOU 2006:11. Spel i en föränderlig värld. Slutbetänkande av Lotteriutredningen. Stockholm: Finansdepartementet. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2006/01/sou-200611/>
- SOU 2008:124. En framtida spelreglering. Slutbetänkande av Spelutredningen. Stockholm: Finansdepartementet. <https://www.regeringen.se/49bb37/contentassets/5c15daa4fa8c45d0985b6846739a71df/en-framtida-spelreglering-sou-2008124>
- SOU 2017:30. En omreglerad spelmarknad. Betänkande av Spellicensutredningen. Stockholm: Finansdepartementet. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2017/03/sou-201730/>
- SPER (2015) Etiska riktlinjer för ansvarsfull marknadsföring av spel om pengar. <http://www.sper.se/wp-content/uploads/2015/04/Riktlinjer-SPER-20150415-final.pdf>
- Wijkström, F., & Lundström, T. (2002). Den ideella sektorn. Stockholm: Sober förlag. https://www.researchgate.net/publication/283643014_Den_ideella_sektorn_organisationerna_i_det_civila_samhallet
- Wijkström, F., & Einarsson, T. (2006). Från nationalstat till näringsliv? Det civila samhällets organisationsliv i förändring. Stockholm: EFI, Handelshögskolan i Stockholm.
- https://www.researchgate.net/publication/273775446_Fran_nationalstat_till_naringsliv_Det_civila_samhallets_organisationsliv_i_forandring

Internet

IOGT-NTO: www.iogt.se

Lotteriinspektionen: www.lotteriinspektionen.se

Miljonlotteriet: www.miljonlotteriet.se

Riksidrottsförbundet: www.rf.se